

5/2023,
sentabr-
oktabr
(№ 00067)

AGROSANOAT MAJMUIDA QISHLOQ XO'JALIGI TEXNIKALARI YO'NALISHIDA KICHIK TADBIRKORLIK KOOPERATSIYASINI TASHKIL ETISH YO'NALISHLARI

Qurbonov Alisher Boboqulovich

Qarmii "innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti. qurbonov7721@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-3208-5657>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss5/a33

Annotatsiya

Maqolada qishloq xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlari va unda tadbirkorlikning o'rni asoslangan. Shuningdek, qishloq xo'jaligi tadbirkorligi sohasida ilmiy tadqiqot olib borgan olimlarning fikrlari urganilgan va tahlil etilgan. O'zbekiston respublikasida qishloq xo'jaligida mavjud muammolari va istiqbollari keltirilgan. Qishloq xo'jaligi sohasida mutaxassislarining yetishmovchiligi va tadbirkorlikdagi mavjud muammolarning yechimi bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Qishloq xo'jaligi, tadbirkorlik, agrotadbirkorlik, texnologiya, smaradorlik, mahsulot sifati.

НАПРАВЛЕНИЯ СОЗДАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА КООПЕРАЦИИ В ОБЛАСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ТЕХНИКИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Курбанов Алишер Бобокулович

Доцент кафедры «Инновационная экономика» КарМНИИ.

Аннотация

Статья основана на специфике сельского хозяйства и роли в нем предпринимательства. Также были изучены и проанализированы мнения ученых, проводящих исследования в области аграрного предпринимательства. Представлены современные проблемы и перспективы сельского хозяйства Республики Узбекистан. Высказаны предложения и рекомендации по нехватке специалистов в области сельского хозяйства и решению существующих проблем в сфере предпринимательства.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, предпринимательство, агробизнес, технология, эффективность, качество продукции.

DIRECTIONS FOR ESTABLISHING A SMALL BUSINESS COOPERATION IN THE FIELD OF AGRICULTURAL MACHINERY IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Kurbanov Alisher Bobokulovich

Associate professor of the Department of "Innovative Economy" of QarMII.

Abstract

The article is based on the specifics of agriculture and the role of entrepreneurship in it. The opinions of scientists conducting research in the field of agricultural entrepreneurship were also

studied and analyzed. Modern problems and prospects of agriculture of the Republic of Uzbekistan are presented. Suggestions and recommendations were made on the lack of specialists in the field of agriculture and the solution of existing problems in the field of entrepreneurship.

Key words: Agriculture, entrepreneurship, agribusiness, technology, efficiency, product quality.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasida milliy iqtisodiyotning rivojlanishi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida uning mahsulotlarini sanoat asosida qayta ishlab chiqaruvchi kichik tadbirkorlikning rivojlanishi bozor islohotlarini amalga oshirish bilan hamohang rivojlanmoqda. Bozor munosabatlariga o‘tish jarayonida tadbirkorlik shakllari aholini ish bilan bandligini ta‘minlashning rivojlanib borishida hal etuvchi rol o‘ynaydi. Tadbirkorlikdagi xususiy tashabbuskorlik, omilkorlik hozirgi zamon iqtisodiy jarayonida harakatlantiruvchi kuchdir. Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirib borish har qanday bozor islohotining bosh yo‘nalishlaridan biridir. Tadbirkorlikning iqtisodiy mohiyati va ahamiyatli jihatlardan biri uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushining doimiy ravishda o‘sib borishidir. O‘zbekiston respublikasida 2000 yil 31 foiz 2022 yilga kelib 54,9 foizi va iqtisodiyotda band bo‘lgan aholining 82 foizidan ko‘prog‘i ularning hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subektlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi va iqtisodiyotda band bo‘lgan aholining kichik tadbirkorlik sube‘ktlaridagi ulushining Respublika va viloyat ko‘rsatkichlari 1,5-2,0 foizga farq qilgan holda rivojlanmoqda.

Hozirgi zamon ijtimoiy hayotida unga amaliy ehtiyoj sezmaydigan birorta xo‘jalik faoliyati topilmaydi. Tadbirkorlik har qaysi mamlakatda va uning ayrim hududlaridagi aniq demografik va iqtisodiy holatlarni hisobga olgan holda rivojlanadi, tadbirkorlik yo‘nalishining rivojlanishi esa aniq holatdagi mamlakatimiz iqtisodiyotning amaliy vazifalari bilan bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 - son Farmonida keltirilgan maqsadlaridan biri tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish hamda Qishloq xo‘jaligini ilmiy asosda intensiv rivojlantirish orqali dehqon va fermerlar daromadini kamida 2 baravar oshirish, qishloq xo‘jaligining yillik o‘shishini kamida 5 foizga yetkazish.

Ayiniqsa agrar sohada tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mamlakatimizning muhim vazifalaridan biridir. Qishloq xo‘jaligi dunyodagi eng muhim sohalardan biridir. Aytish mumkinki, qishloq xo‘jaligi barcha kishilarni oziq-ovqat bilan ta‘minlash bilan birga, ularni ish bilan band qiladi. Buni amalga oshirish tadbirkorlik va qishloq xo‘jaligi sohasi bilan birgalikdagi faoliyatiga bog‘liq. Ushbu hamkorlik iqtisodiyotning barqarorlashuvi hamda global iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Global iqtisodiy rivojlanishda tadbirkorlik qishloq xo‘jaligining o‘ziga xos xususiyatlari va bu bilan bog‘liq xavflar tufayli bir qator muammolar, qiyinchiliklar va to‘siqlarga duch keladi. Shu bois qishloq xo‘jaligida yuqori samarali, raqobatbardosh tadbirkorlik faoliyatini shakllantirish zarur.

Mavzuga doir adabiyotlar tahlili

A.N.Asaul [1] fikricha, tadbirkorlik- bu iqtisodiy faoliyatning o‘ziga xos turi bo‘lib, uning mohiyati bozor almashinuvi orqali o‘z a‘zolarining o‘ziga xos ehtiyojlariga bo‘lgan jamiyat talabini rag‘batlantirish va qondir ishdan iborat bo‘lib, bozor muvozanati buzilishi orqali raqobatdosh ustunliklarga ega bo‘lishga qaratilgan. Qishloq xo‘jaligida tadbirkorlik

ma'lum bir sub'ektlar va tadbirkorlik faoliyatining ob'ektlari ishtirokini o'z ichiga oladi. I.V. Ukrainsevaning so'zlariga ko'ra [2], xo'jalik yurituvchi sub'ektlar – bu xo'jalik faoliyatini olib boradigan va to'liq javobgarlikni o'z zimmalariga oladigan tadbirkorlarning o'zlari.

Rossiyaning "Bosh direktor" jurnali [3] ikkita asosiy global muammo yo'nalishini etirof etadi:

➤ oziq-ovqatga muhtoj kishilarning darajasi va agrar munosabatlarning qo'loqligi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda o'z qishloq xo'jaligi aholini oziq-ovqat bilan ta'minlay olmaydi va oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondira olmaydi. Shu bois ko'pchilik ochlikdan aziyat chekmoqda. Zero, ishlab chiqarish hajmi o'sib borsa-da, och odamlar soni hali ham ko'pchilikni tashkil qiladi. Birlashgan millatlar tashkilotining aholishunoslik jamg'armasi ma'lumotiga ko'ra 2021 yil 1 yanvardagi ma'lumotiga ko'ra¹ hozirgi paytda dunyodagi nochorlar soni taxminan 1181,25 million kishini tashkil etadi, bu umumiy aholining taxminan 15 foizini tashkil qiladi. Dunyo aholisining 60 foizi Osiyo mamalakatlariga tug'ri kelishinini hisobga olsak, ushbu mamlakatlarda birlamchi ehtiyojlarni qondira olmaydigan aholi soni ko'pligini anglatadi. Shuningdek, rivojlangan mamlakatlarda yashash minumimidan kam daromad ega kambag'allar, jumladan, Rossiyada 17,6 mln.(12.1%),². Yevropa ittifoqida kambag'allar soni 85 mln.(17%) kishi, Amerika Qo'shma shtatlarida 40 mln. kishini tashkil qiladi³. Shu nuqtai nazardan, bu muammo birinchi va eng muhim hisoblanadi.

➤ Ikkinchi dunyo muammosi agrar munosabatlar bilan bog'liq. U turli mamlakatlarda qishloq xo'jaligi rivojlanishidagi farq tufayli paydo bo'lgan. Ba'zi mamlakatlarda yangi yuqori samarali texnologiyalar va o'sish usullarini qo'llash orqali qishloq xo'jaligi sohasi yuqori darajada. Ammo ayrim mamlakatlarda o'tmish qoldiqlaridan kelib chiqqan holda bozor munosabatlariga mos mulkchilik shakllari va munosabatlari tug'ri yo'lga quyilmagan. Ushbu bo'shliq mamlakatlar o'rtasidagi qishloq xo'jaligi munosabatlarida qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Ushbu holat O'zbekiston respublikasiga ham ta'sir ko'rsatmasdan qolmaydi.

Tadbirkorlik muammolari bilan shug'ullanuvchi olimlar va amaliyotchilar o'rtasida ushbu masalaga yondashishda turli qarashlar, unda ma'lum bir qarama-qarshiliklar mavjud. Ko'pchilik korxonalar rahbarlari va yirik aksionerlik jamiyatlarining menejerlari o'zlarini tadbirkor deb hisoblaydilar, vaholanki, ularning faoliyati ma'lum darajada ishlab chiqarish vositalari egalari tomonidan nazorat qilinadi. Ko'pchilik, tadbirkorlik faoliyati to'laligicha kichik biznes doirasida, o'z korxonasining egasi va menejeri bo'lgan tadbirkor tomonidan amalga oshiriladi, deb hisoblaydi. Shu bilan birga, «tadbirkor – bu o'z ishining manfaati yo'lida mustaqil faoliyat yurituvchi boshqaruvchi» [7] degan fikrlar ham mavjud. «O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to'g'risida»gi Qonunda tadbirkorlikka quyidagicha ta'rif berilgan: «Tadbirkorlik – mulkchilik sub'ektlarining foyda olish maqsadida tavakkal qilib va mulkiy javobgarlik asosida, amaldagi qonunlar doirasida tashabbus bilan iqtisodiy faoliyat ko'rsatishidir».

Tadbirkorlikning mohiyatini, uning harakat va imkoniyatlari doirasini yaxshiroq tushunib olish uchun, uning mohiyati va iqtisodiyotdagi roliga bo'lgan qarashlar tizimi

¹ <https://www.unfpa.org/data/world-population-dashboard>

² <https://www.interfax.ru/business/806527>

³ <https://visasam.ru/emigration/canadausa/bednost-v-ssha.html>

rivojini tashkiliy, siyosiy – iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik jihatlar nuqtai – nazaridan umumlashgan holda tahlil qilamiz.

O‘zbek olimlaridan A.O‘lmasov va N.To‘xliyevlarning tadbirkorlikni «daromad keltiradigan yoki naf beradigan xo‘jalik faoliyati (kasb-kor, mashg‘ulot) sohibkorlik - tijorat ishlari bilan shug‘ullanish, pul topish maqsadida biror ish bilan band bo‘lish» [8], «...tadbirkorlik-pul topish maqsadida mas‘uliyatni zimmaga olgan holda biron iqtisodiy faoliyat bilan shug‘ullanish» [8], deb ta‘riflashgan. Ushbu ikki ta‘rif bir-biriga juda o‘xshash bo‘lib, ularning bir-birlaridan farqlanishini ko‘rsatib berolmaydi. Shu asosda, shunday fikrga kelish mumkinki, A.O‘lmasov ushbu ikki tushuncha mazmuniga o‘z qarashlarini rivojlantirib, biznes tushunchasiga ancha to‘laroq ta‘rif beradi. Masalan, u «Biznes keng ma‘nodagi qonuniy yo‘l bilan daromad topishga qaratilgan faoliyatdir», «tadbirkorlik-kishilar (mulkchilik sub‘ektlari)ning moddiy va pul mablag‘larini (kapitalni) amalda xo‘jalik oborotiga tushirib, daromad topishga mo‘ljallangan iqtisodiy faoliyat, deb qaraydi. Tadbirkorlik, umuman, pul topish emas, balki yaratuvchilik faoliyati orqali daromad olishni bildiradi», deb ta‘riflaydi [8].

Shunday qilib, biz shunday fikrga kelishimiz mumkinki, daromad topishga qaratilgan har qanday faoliyatni ham biznes tushunchasi bilan ifodalash mumkin emas. Biznes foyda olishga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, mulkiy mas‘uliyat va javobgarlikka, iqtisodiy tahlikaga asoslanadi. Bu esa biznes bilan shug‘ullanuvchi faoliyatda xonavayron bo‘lish, bozori kasod bo‘lish xavfi mavjudligini, agar bu hol yuz bersa, u holda mulkidan ayrilishi mumkinligini anglatadi. Shuning uchun, biznes tushunchasi daromad, foyda, naf olish maqsadida mulkiy javobgarlikka, iqtisodiy tahlikaga asoslangan faoliyatni anglatadi. Tadbirkorlik biznesning bir turi bo‘lib, foyda olish maqsadidagi yaratuvchanlik, ya‘ni tovar ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyatidir. Biznes o‘z ichiga tadbirkorlikni, iste‘mol biznesini va boylikdan boylik undirish biznesini, yaratuvchilik bilan bilan bog‘liq bo‘lmagan kasbkorlik biznesini oladi.

Kichik tadbirkorlik erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida faoliyat ko‘rsatish jarayonida tashkil etilish shakli va turlarini o‘zgartirib boradi hamda o‘z imkoniyati va tashqi muhit ta‘sirida faoliyat turlarini o‘zgartirishi, bir shakldan ikkinchi shaklga o‘tishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va ilmiy uslubiy asoslari

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda kichik biznes rivojining nazariy-uslubiy asoslari, agrar sohada kichik biznes rivoji, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta‘sir qiluvchi omillarni o‘rganish kabi yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Agrosanoat majmuasi tarmoqlarida turli xildagi sanoat va qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqariladi. Mahsulotlarni ishlab chiqarish turli mulkchilik shaklidagi xo‘jalik yuritish subektlarida amalga oshiriladi. Ayniqsa, kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda tashkiliy–iqtisodiy vositalarni o‘rganish ularni shakllantirish yo‘llarini belgilash nafaqat hozirgi davrning, balki kelajakning muhim muammosi hisoblanadi. Tadbirkorlik faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy vositalarini tahlildan o‘tkazishdan avval uning iqtisodiy ko‘rsatkichlari holatini ko‘rib chiqishni lozim topdik.

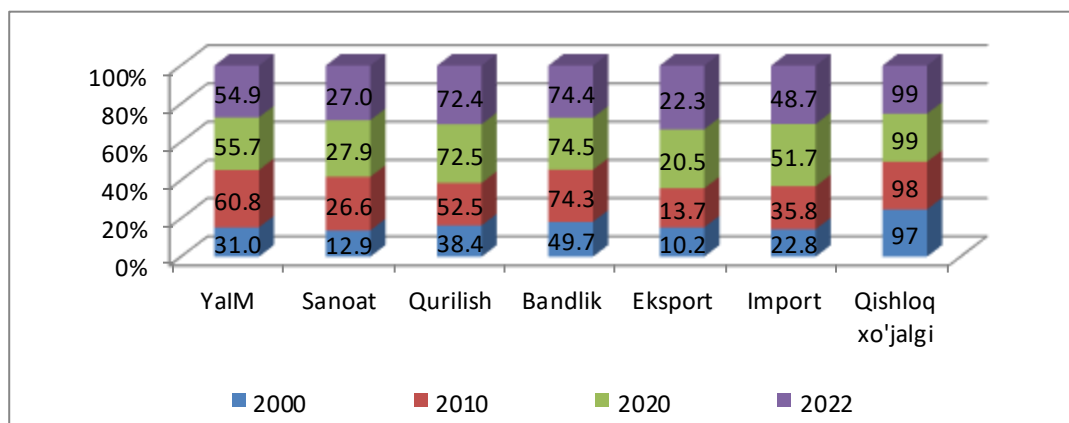
Amaliyot ko‘rsatadiki, korxonalar o‘z faoliyatida turli ko‘rsatkichlardan foydalanadi. Bularning biri iqtisodiyot va moliya holatini tavsiflash, ikkinchisi ishlab chiqarish texnikasi va

texnologiyasini, uchinchi mehnatni ishlab chiqarish va moddiy rag‘batlantirishni tashkil etishni ko‘rsatadi. Bundan tashqari, ayrim ko‘rsatkichlar operativ xarakterga ega bo‘lsa, boshqalari korxonalar holatini qisqa va uzoq muddatda tartibga solish vazifasini bajaradi. Amaliyot ushbu ko‘rsatmoqdaki, bugun birinchi navbatda ketma-ketlikni ta‘minlagan holatda asosiy natijaviy ko‘rsatkichlar o‘rganish kerak. Masalan, ishlab chiqarish rejasini bajarishning mehnat resurslaridan foydalanish darajasi va uning ta‘minlanganligi; asosiy fondlarning holati va undan foydalanish koeffitsiyenti; moddiy resurslardan samarali foydalanish va moddiy-texnika ta‘minoti; mahsulot xarajatlari; moliyaviy holati; foyda va rentabellik.

Bunday tartibda tahlil o‘tkazishda yuqoridagi ko‘rsatkichlardan aniqlandiki, ilmiy-texnika rivojlanish tadbirlari samaradorligi mutlaqo o‘rganilmaydi. Shu sababli, iqtisodiy tahlilni korxonalar texnik holati, ishlab chiqarishning tashkiliy-texnik darajasini baholash, ishlab chiqarish imkoniyatlaridan foydalanish ko‘rsatkichlari bilan to‘ldirilishi lozim. Shu bilan birga, iqtisodiy tahlilning asosida nafaqat uning ketma-ketligi, balki korxonalar xususiyatini, yaratilayotgan mahsulot (ishlar, xizmatlar va boshqalar) hisobga olinishi lozim.

Iqtisodiy tahlil ishlab chiqarishni tashkil etish vazifasining sifatli bo‘lishi asosiy talablardan unga tizimli yondashishlarni talab etadi, faqat har bir iqtisodiy ko‘rsatkichlarni asoslash natijasida korxonalar strategiyasini ishlab chiqish mumkin. Aks holda, iqtisodiy tahlil o‘z ma‘nosini yo‘qotadi, ishlab chiqarish samaradorligi vositasiga aylanmaydi, bozor muhitida korxonalar va uning mahsuloti raqobatbardoshligini ta‘minlamaydi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning maqsadi va vazifalari nuqtai nazaridan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, viloyat va uning hududlarda bozor iqtisodiyotini rivojlantirish va sharoit yaratish ustuvor yo‘nalishdir. Shu maqsadda mustaqillikning birinchi kunlaridan bozor iqtisodiyotida erkin raqobat muhitini yaratish uchun barcha davlat korxonalarini xususiylashtirish ishlari olib borildi. Shu o‘rinda kichik tadbirkorlik korxonalarining tarmoqlar bo‘yicha ishlab chiqarish xajmidagi ulushi oshib bordi. Jumladan, Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2000 yilda 31,0 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib 99 foizni tashkil qilgan. Qurilish va qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida faoliyat ko‘rsatayotgan korxonalarining 72-99 foizi kichik tadbirkorlik sub‘ektlariga to‘g‘ri keladi. Ammo sanoat sohasida kichik tadbirkorlikning ulushi 2000 yilda 12,9 foizni tashkil qilgan

1-rasm. O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va tadbirkorlikning tarmoqlardagi ulushi, foizda⁴.

⁴ Qashqadaryo viloyat statistika bosh boshqarmasi ma‘lumotlari

bo'lsa, 2021 yilga kelib 27 foizni tashkil etgan. Eksport sohasida ham kichik tadbirkorlikning o'sishi keyingi 20 yilda 2 barobar o'sgan xalos. O'zbekiston respublikasida agrosanoat majmuining rivojlanishi qishloq xo'jaligini mexanezatsiyalashtirish va sanoatlashtirish hamda eksport salohiyatini oshirish bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining barcha tarmoqlari bo'yicha ishlab chiqarilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar hajmida kichik tadbirkorlikning ulushi qishloq xo'jaligida boshqa tarmoqlarga nisbatan ancha yuqori, qishloq xo'jaligi sohasida kichik tadbirkorlikning ulushi oshib borishiga sabab, birinchidan, zarar ko'rib ishlayotgan shirkat xo'jaliklarining o'rnida fermer xo'jaliklarining tashkil etilishi va ularda ishlab chiqarish samaradorligining sezilarli o'zgarganligi, ikkinchidan, viloyatda aholining asosiy qismi qishloq joylarda yashashi va ko'pchiligi qishloq xo'jalik mahsulotlari ishlab chiqarish bilan bandligidir. Lekin qolgan tarmoqlarning past darajada o'sishi qishloq xo'jaligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qishloq xo'jaligiga sanoat korxonalarini olib kirish, qolgan tarmoqlarni ham rivojlantirishga asos bo'ladi. Shuning uchun, sanoatda kichik tadbirkorlikni rivojlantirish viloyat iqtisodiyotining asosiy yo'nalishi bo'lishi kerak. Bu borada xorijiy va mahalliy investitsiyalardan keng foydalanish lozim. Jumladan, agrosanoat majmuida investitsiya sohasini kengroq rivojlantirish qishloq xo'jaligida kichik tadbirkorlikning rivojlanishiga asos bo'ladi hamda iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha ishlab chiqarilgan mahsulotlar, bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar hajmida tadbirkorlik ulushining oshishini ta'minlaydi.

Agrosanoat majmuasining asosiy tarmoqlaridan biri, yuqorida ta'kidlaganimizdek, qishloq xo'jaligi hisoblanadi. Qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini rejalashtirish va ishlab chiqarishni bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish hozirgi kunning dolzarb masalasi hisoblanadi.

O'zbekiston respublikasida qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlar so'ngi 20 yil ichida 0,1 punktga kamaygan. Ushbu yerlarda qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish 2010 yilda 2000 yilga nisbatan 22,2 marta oshgan bo'lsa, 2022 yilda 2010 yilga nisbatan 10 martaga oshgan. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, qishloq xo'jalik mahsulotlarining asosiy qismini kichik biznes sub'ektlari ishlab chiqaradi. So'ng un yillikda qishloq xo'jalik mahsulotlarining o'sish darajasining kamayishi qishloq xo'jaligida mulkchilik munosabatlarining jahan amaliyotiga mos holda shakllanmaganligidadir.

Qishloq xo'jaligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri bu mustaqil faoliyat ko'rsatish uchun mustahkam huquqiy, iqtisodiy sharoit yaratish, iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, mulkchilikning monopol xususiyatlarga barham berish, haqiqiy yer egalarining, ya'ni mustaqil xo'jalik yurituvchi sub'ektlar (shirkat, fermer va dehqon xo'jaliklari) faoliyatini barqaror rivojlantirish va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishda xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmalar, xususan, veterinariya xizmati, bank, konsalting, lizing xizmatlari, texnik servis va ta'mirlash, birja xizmati, seleksiya urug'chilik, agrokimyoy, transport xizmatlari va boshqa agroservislar xizmati kabilarni tashkil etish va bozor iqtisodiyoti qonunlari asosida rivojlantirishni talab etmoqda. Chunki xizmat ko'rsatuvchi sohalarni samarali tashkil etmasdan, agrar sohalari bilan infratuzilmalar faoliyatini o'zaro muvofiqlashtirmasdan turib turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shakllarida faoliyat yurituvchi qishloq xo'jaligi korxonalarini jadal rivojlantirib bo'lmaydi.

Qishloq xo‘jaligida mahsulot ishlab chiqarishning asosiy ko‘rsatkichlari⁵

Ko‘rsatkichlar	2000	2005	2010	2015	2020	2022	2010 yilda 2000 yilga nisbatan o‘zgarish, marta	2022 yilda 2010 yilga nisbatan o‘zgarish, marta
Qishloq xo‘jaligi ekinlari ekin maydoni, ming gektar	3778,3	3647,5	3708,4	3694,2	3396,1	3260,7	1,0	0,9
Qishloq xo‘jaligi mahsuloti, mlrd. so‘m	1387,2	5978,3	30856,7	99604,6	250250,6	303415,5	22,2	9,8
shu jumladan:								
dehqonchilik	696,8	3323,1	18119,0	55429,2	123858,8	152130,4	26,0	8,4
chorvachilik	690,4	2655,2	12737,7	44175,4	126391,8	151285,1	18,4	11,9
Kichik biznesda qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xajmi, mlrd. so‘m.	1345,6	5799,0	30239,6	98608,6	247748,1	300381,3	22,5	9,9
Kichik biznesning qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarish xajmidagi ulushi, foizda.	97,0	97,0	98,0	99,0	99,0	99,0	x	x

O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligida sanoatni rivojlantirish va zamonaviy texnikalarni olib kelish maqsadida xorijiy va mahalliy qishloq xo‘jaligi klasterlari shakllantirildi. Shu bilan birga agrosanoat majmui korxonlari ham paralel faoliyat ko‘rsatmoqda.

Agrosanoat majmui korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyatining asosiy shartlaridan biri ularni o‘z vaqtida barcha zaruriy vositalar va mehnat qurollari bilan ta‘minlashdan iboratdir. Agrosanoat majmui korxonalarining moddiy-texnika ta‘minotini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari:

- har bir qishloq xo‘jaligi zonasiga mos keladigan iqtisodiy jihatdan qulay bo‘lgan texnika va tenologiyalar bilan ta‘minlash, shu asosda ishlab chiqarishni kompleks mexanizatsiyalashtirish;
- ishlab chiqarishni avtomatlashtirish vositalaridan keng ko‘lamda foydalanish;
- qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida o‘g‘itlardan foydalanishni to‘g‘ri tashkil etish va iqtisodiy jihatdan qulay bo‘lgan biologik vositalarga yondashish;

– ishlab chiqarish binolari va inshootlari qurishni keng ko‘lamda avj oldirish va qurilishni takomillashtirish;

– erlarning meliorativ holatini yaxshilash va qishloq xo‘jaligining suv bilan ta‘minlanishiga erishish, ya‘ni yerlarga mahalliy o‘g‘itlar solish hamda sug‘orishning ilg‘or texnologiyalarini qo‘llash;

– chorvachilikka ixtisoslashgan fermer xo‘jaliklarini mahsuldor zotli hayvonlar bilan ta‘minlash va elektrlashtirish darajasini oshirish hamda qishloq xo‘jaligi ekinlarining kasalliklarga bardosh bera oladigan yuqori hajmli, tezpishar urug‘ navlarini yaratish va ishlab chiqarishga joriy etish;

– xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash.

Qishloq xo‘jaligi korxonalarini moddiy–texnik jihatdan takomillashtirishda quyidagilarga e‘tibor berish zarur:

– xo‘jalikning ishlab chiqarish vositalariga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash;

– ular uchun asosiy talabnomalarni tuzish va taqdim etish, talabnomalarni ta‘minot tashkilotlari, tayyorlovchi zavodlar hamda moddiy – texnik resurslarni yetkazib beruvchilarga o‘z vaqtida topshirish;

– ishlab chiqarish vositalarini yetkazib berish bo‘yicha shartnomalar tuzish va bu shartnomalarni o‘z vaqtida muvaffaqiyatli bajarish.

Bugungi kunda agrosanoat majmui korxonalarini moddiy-texnika resurslari bilan ta‘minlash tizimi o‘ta markazlashtirilib yuborilgan va bunda davlat monopoliyasi saqlanib kelmoqda. Bozor sub‘ektlari, ya‘ni birjalar, auksionlar va boshqa savdo tizimi, shuningdek, infratuzilma korxonalarining bozor munosabatlari talablari asosida faoliyat yuritishini ta‘minlash birinchi darajali vazifalardan hisoblanadi.

Agrosanoat tarkibida qishloq xo‘jalik mahsulotlarini ishlab chiqarishda xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarining faoliyati sanoat va kishloq xo‘jalik korxonalarini yaqinlashtirishga imkon yaratadi. Ular bajaradigan ishlarning sifati qishloq xo‘jalik korxonalarining samaradorligini oshirish bilan birga agrosanoat majmui sohalari o‘rtasidagi raqobatning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Ular sonining ortib borishi esa qishloqdagi ortiqcha ishchi kuchinning ushbu sohaga o‘tishi hamda turli kasblarga bo‘lgan ehtiyojning o‘sishiga imkoniyat yaratadi.

Kichik tadbirkorlikni rivojlantirishda davlat va moliyaviy tashkilotlarni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ma‘lumki, kichik tadbirkorlik sub‘ektlarining ustav jamg‘armasi deyarli katta bo‘lmaydi. Shu sababli, ularning ko‘pchiligi bankrot holatiga tushib qoladi. Qachonki kichik tadbirkorlik sub‘ektlari moliyaviy jihatdan baquvvat bo‘lsa, ularning faoliyati rivojlanib boradi, eksport hajmi oshadi, aylanma jamg‘armalari kengayadi.

Shuningdek, tadbirkorlik sub‘ektlariga xizmat ko‘rsatadigan infratuzilmalar yetarli moddiy bazaga va malakali mutaxassislariga ega bo‘lmaganligi sababli ular tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar bugungi kun talablariga javob bermasligi tadbirkorlik sub‘ektlarining past darajada rivojlanishiga sabab bo‘lmoqda, ular quyidagilar:

– tadbirkorlikni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning muqobil manbasi sifatida bankdan tashqari kredit tashkilotlari (kredit uyushmalari, mikrocredit tashkilotlari, lizing kompaniyalari va boshqalar) tizimidan samarali foydalanilmayotganligi ;

– tadbirkorlarga xizmat ko‘rsatadigan infratuzilma tashkilotlarini tashkil etish va moddiy-texnik bazasini yangilash maqsadlarida imtiyozli kreditlardan to‘la foydalana o‘lmaganligi ;

– tadbirkorlik sub’ektlariga xizmat ko’rsatadigan infratuzilmalar mutaxassislariga uchun doimiy malaka oshirish tizimini va ushbu markazlarga malakali kadrlarni jalb qilish mexanizmining qoniqarli emasligi;

– tijorat banklari tomonidan ijro intizomining buzilishi natijasida mijozlar va boshqa tadbirkorlar ushbu faoliyatdan zarar ko’rishidan iborat.

Kichik korxonalar va yakka-xususiy tadbirkorlik sub’ektlari uchun qisqa muddatli kreditlar xos bo’lib, ularning tarkibiga yakka tartibdagi tadbirkorlar, kichik korxonalar mikrofirmalar, fermer, dehqon xo’jaliklari va boshqa mayda tovar xo’jaliklari, shuningdek xizmat ko’rsatuvchi, qayta ishlovchi korxonalar kiradi. Bu xo’jalik sub’ektlari tadbirkorlik sub’ektlarining asosiy qismini tashkil qiladi. Ular uchun kreditlar ustav fondlari va aylanma mablag’larini shakllantirish uchun zarur. Bozorda sof raqobat muhitini yaratish uchun ularni rivojlantirish yo’nalishlarini ishlab chiqish va moliyaviy qo’llab-quvvatlash lozim bo’ladi.

Xususiy-korporativ tadbirkorlik korxonalariga uzoq muddatli kreditlar xos bo’lib, ularning maqsadi uzoq muddatli oraliqda texnologiyani yangilab, ishlab chiqarish ko’lamini kengaytirishdan iborat. Hozirgi bosqichda ishsizlikni pasaytirishning asosiy yo’nalishlaridan biri kichik tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatlarini samarali tashkil etishdan iborat. Iqtisodiy o’sishda bandlikni oshirish nazariy va amaliy ahamiyatga egadir. Hukumatimiz tomonidan qo’yilgan iqtisodiy maqsadga erishishda kichik tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatini eksportga yo’naltirish asosiy bosqichlardan bo’lishi lozim. Chunki jahon bozoriga chiqish tadbirkorlarni sifatli, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, mahalliy xom-ashyolardan ko’proq mahsulot ishlab chiqarishga undaydi.

Biz yuqorida mavjud iqtisodiy sharoitida erishilgan iqtisodiy ko’rsatkichlar tahlilidan ma’lum bo’ldiki:

- viloyatda qishloq xo’jalik mahsulotlari ishlab chiqarishida kichik tadbirkorlikning ulushi 99,0 foizni tashkil etgan. Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishida qishloq xo’jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi kichik sanoat korxonalarining ulushi 14,5 foizni tashkil etgan. Qishloq xo’jalik mahsulotlari ishlab chiqarishida asosan fermer xo’jaliklari (40,6%) va dehqon xo’jaliklari (58,5%) salmoqli o’rin egallashi bilan birga dehqonchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishda fermer xo’jaliklari, chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda dehqon xo’jaliklarining ajralishi saqlanib qolmoqda;

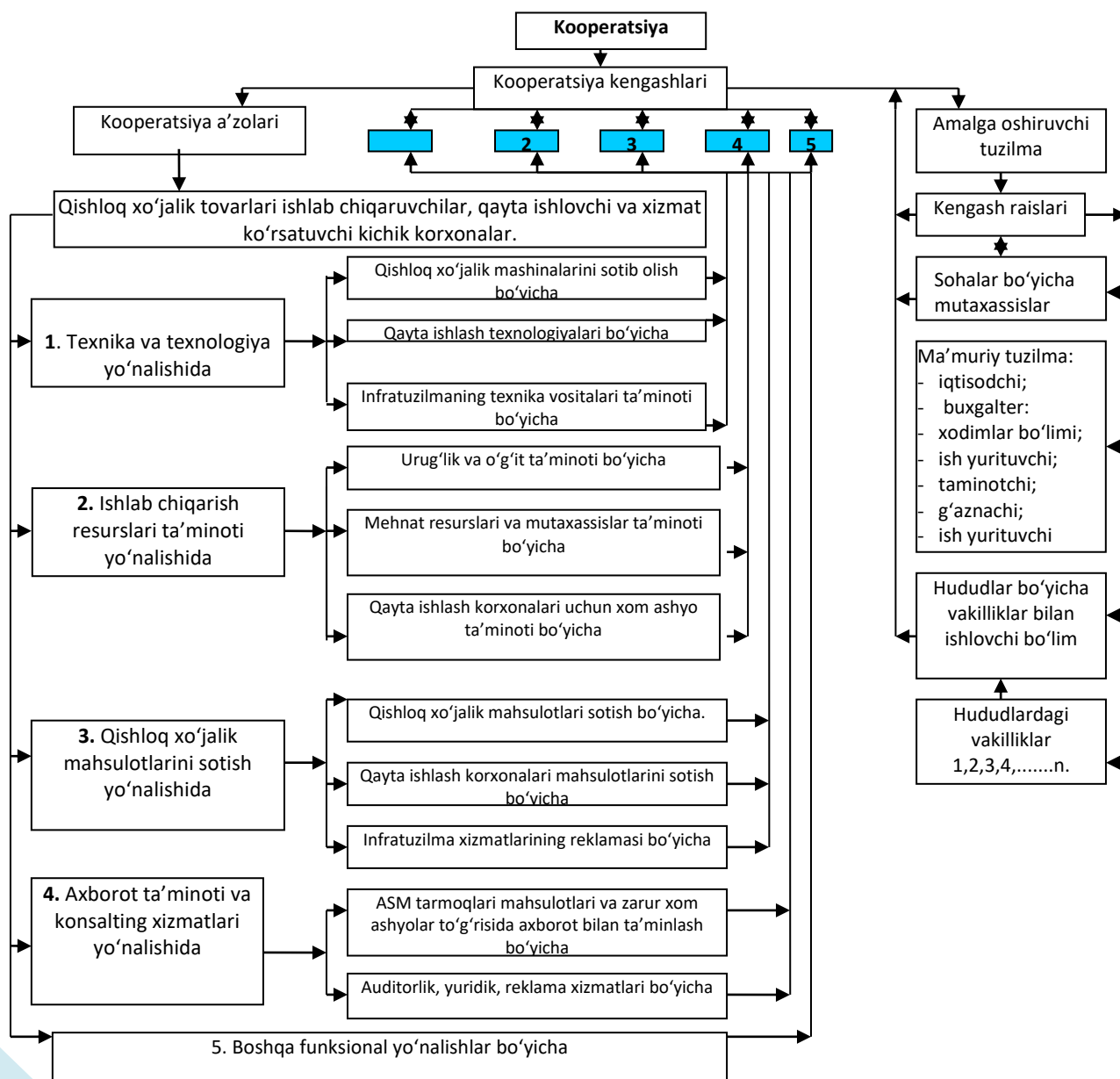
- Qishloq xo’jaligi mahsulotlarini qayta ishlash jarayonida meva va sabzavot mahsulotlari keyingi besh yil davomida 10,1 foizi, chorvachilik mahsulotlaridan go’shtni qayta ishlash 1,9 foizni, sutni qayta ishlash 4,5 foizni tashkil etgan. Bu qayta ishlash sohasida imkoniyatlardan to’liq foydalanilmayotganligini anglatadi;

- Infratuzilma sohasida ishlab chiqarishga texnik xizmat ko’rsatuvchi qisman rivojlanmoqda. Jumladan, davlat tomonidan qo’llab-quvvatlashi asosida muqobil mashina traktor parklari, suvdan foydalanuvchilar uyushmasi, YoMM sotish shoxobchalari, minibanklar tashkil etilgan. qolgan sohalar esa sust rivojlanmoqda.

Agrosanoat majmuida faoliyat ko’rsatayotgan kichik tadbirkorlik korxonalarining davlat tomonidan qo’llab-quvvatlagan korxonalar faoliyati ancha yaxshilanib bormoqda. Qolgan sohalar esa davlat tomonidan to’la erkinlik va imtiyozlar berilgan holda ularning mustaqil ishlashini rag’batlantirish lozim. Ularni rag’batlantirish tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy jihatdan makrodarajada va mikrodarajada amalga oshirilishi lozim. Davlat tadbirkorlarning barcha muammolarini, jumladan, mikrodarajada tashkiliy-iqtisodiy masalalariga aralashish

bozor iqtisodiyoti qonunlariga to‘g‘ri kelmaydi. Shuning uchun ularning o‘zaro birlashib harakat qilish mexanizmini shakllantirishda iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash lozim.

Agrosanoat majmui tarmoqlarida moliyaviy mablag‘lar manbai turlicha, ammo ularning faoliyati bir-biriga bog‘liqdir. Jumladan, infratuzilma sohasida moliyaviy resurslar tugatilgan shirkatlardan qolgan mol-mulk asosida aholiga va fermer hamda dehqon xo‘jaliklariga ko‘rsatilayotgan xizmatlar hisobiga to‘lanayotgan mablag‘lardan iborat. Qishloq xo‘jalik mahsulolarini qayta ishlovchi korxonalarining moliyaviy manbai sotilgan tayyor mahsulotlardan tushgan mablag‘lar bo‘lib, ular ko‘proq naqd pulga sotilganligi sababli ushbu sohada kichik korxonalar va yakka tartibdagi tadbirkorlik rivojlanish tendensiyasiga ega. Ammo yirik loyihalarni amalga oshirish va faoliyatini kengaytirishga yetmaydi. Qishoq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqaruvchi kichik korxonalar moliyaviy mablag‘i asosan davlat buyurtmasi asosida sotib olinayotgan mahsulotlardan tushgan pul mablag‘laridir. Ushbu sohalarga davlat tomonidan imtiyozli yordam berilayotgan bo‘lsa-da, ular tomonidan ko‘rilayotgan daromad takror ishlab chiqarishni kengaytirish uchun kamlik qiladi. Bunday holatga barham berishda agrosanoat majmui tarmoqlari o‘z mablag‘larini bosqichma-bosqich birlashtirish orqali hal qilishi mumkin.

2-rasm. Agrosanoat majmui kichik korxonalarida kooperatsiyani tashkil etish mexanizmi¹

Kooperatsiya kengashi qarorlarining ijrosini amalga oshiruvchi tuzilma a’zolar tomonidan uch yil muddatga saylanadi. Kooperatsiya kengashi raisi, xududlar bo’yicha vakilliklar bilan ishlovchi bo’lim boshlig’i, xududlar bo’yicha vakillar a’zolar ichidan ochiq ovoz berish usuli bilan saylanadi. Sohalar bo’yicha kerakli mutaxassislar a’zolar ichidan hamda tashqi mehnat bozoridan tanlov asosida qabul qilinadi. Kengashning ma’muriy tuzilmasi rais tomonidan tayinlanadi.

Xulosa va takliflar

Bugungi kunda agrosanoat majmui sohalari tarqoq holda faoliyat ko’rsatmoqda. Bunga sabab birinchidan, xususiyashtirish natijasida tarmoqning mulki turli mulk va kasb egalari qo’liga o’tishi, ikkinchidan, davlat tomonidan tartibga solish va qo’llab-quvvatlashda eski boshqaruv muhitidan to’liq qutilaolmaganligi, uchinchidan, agrosanoat sohalarida faoliyat ko’rsatayotgan tadbirkorlik sub’ektlari turli tashkilot va muassasalar tomonidan tartibga solinishi va moddiy ta’minlanishidir.

Bizningcha, agrosanoat majmui tarmoqlari bir-birini taqozo qilganligi uchun sohalarni o’zida birlashtirgan kooperatsiyani tashkil qilish hamda ushbu kooperatsiya yiriklashgan fermer xo’jaliklari va qayta ishlovchi kichik korxonalarining moddiy bazasi asosida infratuzilma korxonalarini yo’nalishlarida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Ushbu kooperatsiya agrosanoat majmui korxonalarida moliyaviy birlashuvi asosida tashkil etilib, qishloq xo’jaligi tovar ishlab chiqaruvchilar va qayta ishlash korxonalarining rivojlanishiga asos bo’ladi.

Ushbu kooperatsiyani tashkil etish asosida bozor talablariga mos agrosanoat majmui sohalari majmua tarzida samarali faoliyat ko’rsatadi hamda kompleks xizmatlar bozori shakllanadi. Shuningdek, kooperatsiya ASM kichik korxonalarida o’z-o’zini boshqarish, rivojlantirish tuzilmasiga aylanadi.

Agrosanoat majmuida kichik korxonalar alohidalashib, tarqoq holda faoliyat ko’rsatishi sohalarning samaradorligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida agrosanoat majmui korxonalarining rivojlanish istiqboli majmua tarzida faoliyat ko’rsatishni taqozo qiladi. Ushbu maqsadni amalga oshirish yo’llaridan biri qishloq xo’jalik mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar va qayta ishlovchi kichik korxonalar imkoniyatlaridan kelib chiqib, infratuzilma yo’nalishlarida funksional birlashuvini tashkil etishdir. Shu orqali agrosanoat majmuining bozor funksiyalaridan kelib chiqib samaradorlikni oshirish va baholash imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati

1. Асаул А. Н. / Организация предпринимательской деятельности: учебник для вузов. / А. Н. Асаул. – 4-е изд.– СПб.: Питер, 2013. – 352 с.: ил. ИСБН 978-5-496-00066-6

2,Украинцева И. В. / Предпринимательская деятельность и ее особенности в сельском хозяйстве[Электронный ресурс] / И. В. Украинцева, А. И. Авдеева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2017. – 100–103 с. – УРЛ: [хттп://е- концепт.ру/2017/770442.хтм](http://e-concept.ru/2017/770442.htm)

3 Перспективы сельского хозяйства в России и в мире: основные направления [Электронный ресурс] // Журнал «Генеральный директор». – 02.06.2020. – УРЛ: [хттпс://www.гд.ру/артислес/9254-қққ-17-м6-02-06-2020-перспективй-селского-хозяйства](http://www.гд.ру/артислес/9254-қққ-17-м6-02-06-2020-перспективй-селского-хозяйства)

4. Мировая статистика онлайн [Электронный ресурс]//Ворлдометерс.– URL:<http://www.worldmeters.инфо> (Дата обращения: 06.11.2017)
5. Турсунов Имамназар Эгамбердиевич, Курбанов Алишер Бобокулович Инновационные подходы развития предпринимательства // International Journal of Innovative Technologies in Economy. 2018. №5 (17). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-podhody-razvitiya-predprinimatelstva>
6. Курбанов А.Б., Джалилова Н.М. Роль кооперации в формировании аграрной собственности Economics № 4 (47), 2020
7. Благова З.И. Предпринимательства в Российской экономике. – Санкт-Петербург.: Ун-та экономики и финансов, 1995.-102 с.
8. То‘хлиев Н., О‘лмасов А. Ishbilarmonlar lug‘ati. – Т.: Qomuslar bosh tahririyati, 1993. - 314 b.
9. Владимир Рувинский. Почему малый бизнес не растёт <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2021/05/08/>
10. Vladimir Ruvinskiy. Pochemu malyy biznes ne rastet <https://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2021/05/08/>
11. Xurramov A.F., Mamatov A.A. Qishloq xo‘jaligida mulkiy munosabatlar va ularni rivojlantirish yo‘nalishlari. - Т.: Fan va texnologiya nashriyoti, 2008. – 59 b.